

BİNGÖL YÖRESİ ZAZA SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE KALIPLAŞMIŞ SÖZLER*

Metin ÇİFTÇİ**
Yusuf AYDOĞDU***

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Makale Geliş Tarihi/Received: 13.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 11.12.2022
Atf: Çiftçi, M. ve Aydoğdu, Y. (2022).
“Bingöl Yöresi Zaza Sözlü Kültüründe Kalıplaşmış Sözler”,
Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 16, 77-95.
DOI: 10.56491/buydd.1203549

ÖZET

Kültür tarihinin önemli bir parçası olan ve her geçen gün değeri daha iyi anlaşılan sözlü kültür ve unsurları, bir toplumun yaşayan hafızası ve geleceğe taşınması gereken en önemli miraslarındandır. Değişen dünya, teknolojik gelişmeler, egemen dillerin baskınlığı vb. sebeplerden dolayı bazı dillerin konuşan sayısı her geçen gün azalmakta ve bu dillere ait sözlü kültür unsurları da unutulmaya yüz tutmaktadır.

Bu çalışma, yukarıda saydığımız özellikleri barındıran Zazacanın sözlü kültür unsurlarına odaklanmış bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Bu saha araştırması ile sözlü kültür ürünlerinin sık kullanıldığı gündelik hayatta katılımlı gözlem ve görüşme yöntemleri ile kalıplaşmış sözler doğal ortamında kayıt altına alınmıştır. Görüşme sürecinde kaynak kişilere, bu sözlü kültür ürünleri ile ilgili önceden hazırlanmış ve doğaçlama sorular sorularak detaylı bilgiler elde edilmiştir. Dolayısıyla Zaza sözlü halk kültür ürünlerinden olan ve saha çalışmasıyla derlenen kalıplaşmış sözler, öncelikle tespit edilerek kayıt altına alınmış ve elde edilen bu verilerden yola çıkılarak bu kalıplaşmış sözlerin/ifadelerin terim anlamları, tanımları, bağlamları ve işlevleri incelemeye tabi tutularak Zaza sözlü kültür sahasına bir katkı sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Kalıplaşmış Sözler, Bingöl Yöresi, Sözlü Kültür, Saha Çalışması.

* Bu makale, yürütülmekte olan “Bingöl Yöresi Kalıplaşmış Sözler (Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme)” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl Üniversitesi. E mail: metinciftci711@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yaydogdu@bingol.edu.tr,

Formulaic Expression in Zaza Oral Culture of Bingöl Region

Abstract

Oral culture and its elements, which are an important part of cultural history and whose value is better understood with each passing day, are the living memory of a society and one of the most important heritages that should be carried to the future. The changing world, technological developments, the dominance of dominant languages, etc. due to reasons, the number of speakers of some languages is decreasing day by day and the oral cultural elements of these languages are also on the verge of being forgotten.

This study is based on a field research focused on the oral culture elements of Zazaki, which has the features mentioned above. With this field research, formulaic expressions were recorded in their natural environment with participatory observation and interview methods in daily life where oral culture products are frequently used. During the interview process, detailed information was obtained by asking pre-prepared and improvised questions about these oral culture products to the resource persons. Therefore formulaic expressions, which are one of the Zaza oral folk culture products and compiled through fieldwork, were first identified and recorded, and based on these obtained data, the term meanings, definitions, contexts and functions of these formulaic expressions were examined to make a contribution to the field of Zaza oral culture.

Keywords: Zazaki, Formulaic Expressions, Bingol Region, Oral Culture, Field Study.

GİRİŞ

Sözlü kültürü, belirli bir toplumun sosyal yapı içerisinde dil aracılığı ile ürettiği, o toplumun gelenek ve göreneklere etrafında şekillen ve “konuşma/iletişim” unsuruna dayanan değerler olarak ifade etmek mümkündür. Bu değerler konuşma olay ve durumlarında toplumun üyeleri tarafından anlatılan veya iletişim esnasında kullanılan kültürel unsurlardır. Efsane, masal, hikâye gibi anlatma esasına dayanan türlerin yanı sıra gündelik hayat içinde konuşma bağlamlarında kullanılan sözlü kültür ürünleri olan “kalıplaşmış sözler” de bulunmaktadır. Sözlü kültür ürünlerinin önemli unsurları olan ve konuşma esasına dayanan deyim, atasözü, dua, beddua, yemin, küfür ve hakaret sözleri gibi ifadeler “kalıplaşmış sözler” olarak kabul edilmektedir. Bu sözler gündelik hayat içinde türlü konuşma durum ve bağlamlarında birçok anlam ve işlevde kullanılmaktadır.

Bu çalışma, Zaza sözlü kültürünün önemli unsurları olan “kalıplaşmış sözleri” deyim, atasözü, dua, beddua, yemin, küfür ve hakaret sözleri, dini inançları yansıtan sözler, hitap sözleri, selamlaşma ve vedalaşma sözleri ve duyguları bildiren sözler olarak on başlık altında kapsamlı bir şekilde ele alıp terim ve tanımlarını, bu sözlerin kullanıldıkları bağlamları ve işlevlerini de göz önünde bulundurarak incelemiştir.

1. Sözcük Varlığı ve Kalıplaşmış Sözler

Dilbilimde; bir dilde kullanılan yerli-yabancı sözcükler, terimler, atasözleri, deyimler, insanlar arasındaki ilişkilerde kullanımları gelenekselleşen kalıp sözler ve birtakım özdeyişler, o dilin “söz varlığı” olarak kabul edilmektedir. Bu kavram ile tek tek sözcüklerin yanında deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler, terimler, argo ve doldurma sözleri gibi kalıplaşmış ifadeler de akla gelmektedir (Aksan, 2014, 13). Atasözleri, deyimler, dualar ve beddualar gibi kalıplaşmış sözlerin yanında dilde bulunan “Güle güle”, “Uğurlar olsun”, “Afiyet olsun” gibi kalıp sözler günlük konuşma dilinde sıkça rastlanılan ifadelerdir. Aksan’a göre kalıp sözler, bir toplumun bireyleri arasında gündelik ilişkilerde kullanılması adet olan birtakım ifadelerdir. (2000: 34). Kalıplaşmış sözler, her parçanın tüm ifadenin anlamını yansıtmayan aksine bütün bir birim olarak anlam taşır. Bir ifadeyi bölerseniz, bu bir anlama gelir, ancak onu bir bütün olarak, alışılmış bir şekilde ele alırsanız, onu oluşturan parçalarından başka veya bunlara ek olarak bir anlama sahip olur. (Wray, 2002, 4). “Çimî yoy vetiş” (gözünü çıkarmak; birine hakkettiği şekilde davranmak) deyiminde olduğu gibi bütünü oluşturan birimler kendi anlamlarının dışında mecaz anlamlar kazanarak yeni bir anlam kazanmaktadır.

Kalıplaşmış sözler ile kalıp sözler, bazı araştırmacılar ve dilbilimciler tarafından aynı anlamda kullanırken bazılarınca farklı iki kavram olarak kullanılmıştır. Doğan Aksan kalıp sözleri; *ilişki sözleri* olarak, özdeyişleri ise “kalıplaşmış sözler” olarak adlandırmaktadır (2000: 34-35). Onur Bilge Kula ise, kültürel bağlamlarda ortaya çıkan ve ancak bu bağlamlarda anlaşılabilir kalıp sözler için “kültür birim” terimini kullanmıştır (1996: 46). Hürriyet Gökdayı ise kalıp sözleri; atasözleri, deyimler, ikilemeler ve birleşikler gibi kalıplaşmış sözlere dahil eder (2020: 71). Genelde kalıplaşmış sözler; atasözleri, deyimler, ikilemeler, bileşikler, dualar, beddualar ve kalıp sözlerin hepsini karşılayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Ancak *kalıplaşmış sözler* ile *kalıp sözler* terimleri aynı anlamlara sahip olmasına rağmen farklı kavramlar için kullanılmaları kafa karıştırıcı bir duruma yol açmaktadır. Bu çalışmamızda “kalıplaşmış sözler” ile “kalıp sözleri” aynı anlamlarda kullanılmaktadır.

1.1. Kalıplaşmış Sözlerin Terim Anlamları ve Tanımları

1.1.1. Deyim

Kalıplaşmış sözler, konuşma/iletişim olaylarında toplumun kültür bileşenleri ile ilgili olay ve durumların dile yansiyarak uzun yıllar içinde kullanılarak birer kalıp şeklini alan ifadelerdir. Diğer kalıplaşmış ifadelere oranla deyimler, nicelik olarak en kalabalık grubu oluşturmaktadır. “Qese”, “Qald/Qold”, “îdyom” gibi terimler Zazacada deyim kavramı için kullanılmaktadır. Aslında “Qese/Qesi” ve “Qald” terimleri günlük konuşma dilinde kullanılırken “îdyom” terimi ise daha çok *Vate Çalışma Grubu*’nun önerdiği, İngilizceden ödünç alınan bir kavramdır. “Qoldê Apî ra” (Amcanın deymiyle), “Qoldê Bawî ra” (Dedenin deymiyle) gibi dar çerçevede kullanımının yanı sıra “Qoldê Tirkon ra” (Türklerin deymiyle), “Qoldê kurmoncon ra” (Kurmançların deymiyle) gibi genel kullanıma sahip ifadelerde “Qald/Qold” teriminin deyim veya atasözü anlamında kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir. Zazaca deyimler üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, *Qese u Qesê Virênu. Leksikon* adlı kitabında Zıfî Selcan, deyim için “Qese” terimini kullanmaktadır (Selcan,2013). Ancak “Qese” ifadesi, Zaza toplumunda hem *deyim* hem *atasözü*, genel anlamda ise; “În qisê mi xwu vîr a meki” (Bu sözümü unutma!) cümlesinde olduğu gibi *söz* anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, bazı durumlarda konuyu daha iyi ifade etmek ve duruma örnek vermek için; “Yo/yew qisê Tırkan/ Kurmoncon estû, vonû” gibi sözlerle Türkçe ve Kurmançça deyim ve atasözlerinden örnek verilir.

Deyimler üzerine yapılan başka bir çalışma olan *Ferhengê Îdyomanê Kurdkî* (Kürtçe Deyimler Sözlüğü- Kirmanckî-Zazaca) adlı sözlükte, Roşan Lezgin, deyim için “îdyom” terimi kullanılmıştır. İngilizceden alınan bu terimin son zamanlarda yazılan tez ve makalelerde tercih edildiğini görmekteyiz (Aldatmaz, 2013; Asna, 2014; Seçilmek, 2018; Septioğlu, 2019). “Qese” terimi, Zazaca bir ifade olmasına rağmen akademik çevrede yabancı bir kavram olan “îdyom” daha çok kullanılmaktadır. İlki, deyim kavramını tam olarak karşılamadığı ve akademik çalışmalarda tercih edilmediği için ikinci kavram olan “îdyom” ön plana çıkmaktadır.

Dersim’de Dualar, Atasözleri, Mecazlar, Bilmeceler, Şaşırtmacalar adlı çalışmasında Mustafa Düzgün ise, deyimler için “mecaz” terimini kullanmakla birlikte açıklamalar

bölümünde “qese” ve “idiyom” (îdyom) terimlerini de kullanmaktadır. Bu bölümde genelde sözvarlığında mastar halinde bulunan deyimlerin yerine, cümle içinde kullanılan deyimleri örnek olarak vermiştir. Düzgün, doğrudan bir tanım yerine, deyimlerin temelde mecaz anlamlar taşıdığını, gerçek anlamın örtük olduğunu, zaten deyimlerin de bu özellikleri yani ustaca oluşumları ile ön plana çıktığını belirtmektedir (1992: 99).

Zazacada tamamen deyimler ile ilgili ilk çalışma olan *Ferhengê Îdyomanê Kurdkî* (Kirmanckî/Zazakî) adlı eserinde Lezgîn, deyimleri şöyle tanımlamaktadır: *Deyimler, çoğunluğu tümce halinde olan, en az iki kelimededen meydana gelerek, özel bir kalıba girerler. Deyim olarak adlandırdığımız bu kalıplaşmış tümceler, mecaz anlamları ile deyimleşmektedir* (Lezgîn, 2005, s. 5). Bu tanımında Lezgin, “deyimlerin çoğunluğu tümce halinde bulunur” demesine rağmen kendi kitabına ve diğer kitaplara baktığımızda, Zazaca deyimlerin çoğunluğunun mastar halinde bulunan sözcüklerden oluştuğunu görmekteyiz. Deyimlerin çok az bir kısmı atasözleri gibi tümce halinde bulunmaktadır.

Qese u Qesê Virênu. Leksikon adlı çalışmasında Zılfî Selcan deyimleri: bazı deyimler atasözlerine benzer, bunlar gibi somutlaştırma ve mecaz içerir, ancak atasözü değildir. Atasözleri cümle halinde söylenir, ama deyimler tek başına (mastar halinde) da söylenir. Deyimler öbek halinde kullanılır, yani bir arada kullanılan ancak tek bir anlama sahip olan sözler olarak tanımlamaktadır (Selcan, 2013, 15). Selcan deyimlere örnek olarak aşağıdaki iki örneği vermektedir:

bînê lewu ra huiyaene, (bıyık altından gülmek),
çimeşiaêni kerdene (gözü kara olmak, davranmak).

Zazaca deyimler için yapılan bu tanımlara baktığımızda deyimlerin, en az iki kelimededen oluşan, aynı zamanda tümce halinde bulunabilen, gerçek anlamlarının dışında mecaz anlamda kullanılan kalıplaşmış sözler olarak tanımlandığını görmekteyiz. Bir halk bilgisi türü tanımlanırken bu türün içinde yer aldığı metinlerin yanında, bu metinlerin yaratıldığı bağlam ve bağlamın unsurları da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eden Metin Ekici, yapılacak tanımlarda esas alınması gereken özellikleri şöyle sıralar:

1. Metnin Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri,
2. Metnin Şekil ve Yapı Özellikleri,
3. Metnin İçerik, Konu Özellikleri,

4. Metnin İşlev özellikleri (Ekici, 2013:130-134).

Bütün bu açıklamalardan sonra deyimleri, kısaca şöyle tanımlayabiliriz: en az iki kelimedenden oluşan veya tümce halinde de olabilen, gündelik hayata ilişkin her olay ve durumda söylenebilen, genellikle gerçek anlamının dışında mecaz olarak kullanılan, anlamı çekici hale getirip olay ve durumu açıklayan kalıplaşmış sözlerdir. Bu bakımdan deyimlerin gündelik hayat içinde birçok bağlamda bir olay ve durumu etkileyici bir şekilde açıklayan kalıplaşmış ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1.2. Atasözü

Birçok toplumda olduğu gibi Zaza toplumunda da atasözleri toplumun örf ve adetlerini, değer yargılarını, maddi manevi değerlerini yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, toplumsal hayatı düzenleyen, genel kuralları ve tutumları ifade eden, tecrübelerden oluşmaktadır. Toplumsal hayatı düzenleyen bir tür olarak atasözleri konuşma bağlamlarında çokça başvurulan ifadelerdir. Bu yüzden halkbilimi alanında atasözleri üzerine diğer kalıplaşmış sözlere oranla daha fazla derleme yapılmıştır.

Zaza atasözleri üzerine yapılan çalışmaların çoğu, ilk önce dergilerde yer alan derleme yayınlarından oluşmaktadır. Atasözlerinin diğer kalıplaşmış sözler içinde üzerinde en çok çalışma yapılandır. Atasözleri üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda yapılan ilk çalışma M. Malmîsanij'in 1991 yılında yayımlanan *Folklorê Ma ra Çend Numûney* adlı eseridir. Folklorik malzeme açısından zengin olan bu çalışma, tanım ve tasnif içermemesinden dolayı bir derleme yayını olarak kalmaktadır. Ayrıca bu alanda yapılan diğer çalışmaların çoğunda da tanım ve tasnif yapılmamıştır (Özcan, 1992; Gedik, 2004; Alay, 2006; Bukan, 2011, Yıldırım, 2012; Bukan, 2015; Selcan, 2013; Ayyıldız, 2013; Ersoz,2017; Erdoğan, 2018; Septioğlu, 2019).

Bu alanda yapılan çalışmalarından biri, Mustafa Düzgün, Munzir Comerd ve Hawar Tornêcengi'nin yazılarının olduğu *Dersimde Dualar, Atasözleri, Mecazlar, Bilmeceler, Şaşırtmacalar* adlı kitaptır. Zaza sözlü kültür ürünlerinden birkaçını kapsayan bu eser, yapılan tanım ve tasniflerden ötürü bu alanda önemli bir çalışmadır. Düzgün atasözlerini, “yüzyıllık tecrübelerin ürünü olan, ağızdan ağıza, nesilden nesille aktarılan, anlam olarak birçok halkın kültüründe ortak olan, ancak şekilsel farkları bulunan, insan, hayvan, canlı ve cansız her şey için söylenebilen, yargı bildiren güzel sözler” olarak tanımlar (Düzgün vd. 1992, 35-37).

Zaza sözlü kültürü çerçevesinde atasözleri üzerine yapılan bir diğer çalışma Zilfi Selcan'ın 2013 yılında yayımlanan *Qese u Qesê Virênu, Leksikon* adlı sözcük bilimsel çalışmasıdır. Bu eserde farklı bölgelerden farklı kişiler tarafından derlenen 7.275 atasözü ve deyimlerden oluşmaktadır. Bu eserde Selcan atasözlerini bütüncül bir tanım yerine birkaç kısa cümle içinde şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: *Atasözleri bir meseleyi çözümleyen, somutlaştıran, anlaşılmayı kolaylaştıran, devamlılığı olan, her zaman söylenen, değişmeyen nasihat veren, konuşmayı süsleyen sözlerdir* (Selcan, 2013, s. 3).

Sözlü kültürde ve yazılı kaynaklarda *xeverê verînan, qalê bav kalan, vatê verînan, qisê verînan, qesê pî-kalikan* gibi terimler ile karşılanan atasözünü, şekil, içerik, icra, bağlam ve işlevsel özelliklerini göz önünde bulundurarak şöyle tanımlayabiliriz: eski dönemlerden günümüze nesilden nesille sözlü olarak aktarılan, öncekilerin ya da atalarımızın bilgi ve tecrübelerini yansıtan, genellikle bir iki cümleden oluşan kısa ve özlü sözler olan, gündelik hayat içinde her konuda söylenebilen, didaktik ve kalıplaşmış anonim sözlerdir. Sonuç olarak; atasözleri, sözlü kültür bağlamlarında yaygın olarak kullanılan, birçok konu hakkında yargı bildiren, uzun yıllar içinde edinilen tecrübeleri aktaran, sonraki nesillere rehberlik etme işlevinde kullanılan kalıplaşmış sözlerdir denilebilir.

1.1.3. Dua

Bir iyiliğe karşılık söylenen dua veya iyi dilek sözleri, hayatın hemen hemen her alanında sıkça kullanılmaktadır. Duaların bir iyiliğe karşı yapılmasının yanında toplumdaki bireylerin birbirlerinin iyiliğini isteme ve dileme inancına dayandığı söylenebilir. Bu yüzden günün ilk saatlerindeki karşılmalarda; *Rojê /ruêj tu xeri bo/bû* (İyi/Hayırlı günler), günlük işlerde *Qiweti bû, Homa rehet kerû* (Kolay gelsin) yemeklerden sonra *Homa bizêdinû, Homa hêrun dekerû* (Allah artırsın, Allah yerini doldursun), akşamleyin *Şewê şima weş/xêr bû* (Geceniz güzel/hayırlı olsun) gibi günün her anını kapsayan kalıplaşmış iyi dilekler kullanılır.

Zazacada dualar üzerine yapılan çalışmalar da çoğunlukla derleme yayınıdır. Zaza sözlü kültür ürünlerinden biri olan duayı, Mustafa Düzgün şöyle tanımlamaktadır; “Hakka yalvarışta-yakarışta ya da diğer kutsal olarak görülen şeylere yalvararak insanın iyiliği için söylenen sözlere dua (diwa) denir”. Düzgün duaya şöyle iki örnek verir;

Heqo tî az u uzê ma vileçewt nêkerê!

Qeda-bela raa ma ra duri fiyê! (Düzgün: 1992, 8-9).

Yukarıda verilen dualar, “Ya Hak sen neslimizin boynunu bükmeyesin, kaza ve belayı yolumuzdan uzak tutasın” anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla dualar, insanları dışarıdan gelebilecek herhangi olumsuz bir durumdan koruma işlevini üstlenmektedir. Düzgün’ün burada yaptığı tanım genel olarak duanın işlevine dayanmaktadır.

Zaza sözlü kültüründe iyi dilekler için Arapça “dua” kelimesi kullanılmakla beraber Dersim bölgesinin coğrafya ve mezhepsel devamı olarak kabul edebileceğimiz yerler olan Yayladere, Kiğı ve Adaklı bölgelerinde “dua” ile birlikte *Gulvang* (Gülbank) terimi de kullanılmaktadır. Gündelik konuşmalarda dua etmek için “Laveyi/lavê kerdiş” (yalvarma) ve “lakaveyi” (yakarma) sözcükleri dua ile ilgili durumlarda kullanılmaktadır. Duayı karşılayacak Zazaca kelime bulunmamaktadır. Ancak antik kültürlerle ilişkin yapılan çalışmalarda, dua ve beddua için aynı kavram-kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Watson, bu kültürlerde erken dönemlerde iyi dilekler-dua ve kötü dilekler-beddua arasında herhangi bir ayrımın olmadığını, kötü dileklerin de iyi dileklerin bir formu olarak başta beddua ritüelleri olmak üzere günlük hayattaki ve inançlardaki çeşitli alanlarda benzer biçimde ve işlevlerle kullanıldıklarını belirtir (Akt. Keskin, 2018: 81)). Dolayısıyla Zazacada erken dönemlerde, yani İslamiyet’ten önce dua için kullanılan kelime, Arapçadan dile geçen “dua” kavramının etkisi ile unutulmuş olabilir ya da günümüzde sadece beddua anlamında kullanılan “Zewte/Zot” kelimesinin önceleri hem dua hem de beddua için kullanıldığını, dua kelimesinin dile girmesi ile beraber bu kelimenin anlam daralmasına uğradığı farz edilebilir.

Halk biliminde tür tanımı yapılırken sadece metnin kendisi değil, aynı zamanda metnin bağlam ve işlev özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zaza sözlü kültür ürünlerinden “dua” için yapılacak bir tanım, bu esaslara göre yapılmalıdır. Bütün bu açıklamalar neticesinde gündelik hayatın hemen hemen her anında kullanılabilen kalıplaşmış iyi dilek sözleri olan duaları: genellikle mensur olarak bir iki cümleden meydana gelen, gülbank şeklinde manzum biçimleri de bulunan, bireyin kendisinin ve başkasının hem dünya hem ahiret mutluluğunu dileyen, olumsuz durum ve güçlerden korunmayı talep eden, bazı tören ve durumlarda ortaya çıkan, insan ile ilgili birçok temayı barındıran, toplumdaki bireyler arası ilişkileri düzenleyen ve psikolojik olarak rahatlama işlevleri de olan sözler olarak tanımlamak mümkündür. Bu bakımdan duaları, gündelik hayat çerçevesindeki konuşma bağlamlarında kullanılan, iyi dilekler aracılığıyla toplumsal dayanışmayı sağlayan ve ödüllendirme işlevinde kullanılan sözlü kültür unsurları olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1.4. Beddua

Zaza toplumunda insanlar, bedduaların iyi olmadığı ve beddua etmemek gerektiği konusunda hem fikirdiler. “Zotî hol nîy” (Beddua etmek doğru değildir), “Zoton medên” (Beddua etmeyin) gibi sözler toplumda çokça dile getirilir. Aslında Zaza toplumunda beddua etmenin olumsuz bir davranış olarak görülmesine rağmen yeri ve zamanı gelince bedduanın da dua gibi doğal olarak kullanıldığı açıktır. İnsanlar kendi imkân ve şartlarının dâhilinde olmayan, kendi güçlerini aşan durumlarda kutsal olarak gördükleri güçlerden dua ve beddua formunda iyi ve kötü dileklerde bulunabilirler. Dua ve bedduanın toplumun her katmanında varlığını sürdürdüğü, anlam olarak birebirlerinin karşıtı olmalarına rağmen dileme konusunda birbirlerini tamamladıklarını söyleyebiliriz.

Zazacada beddua terimini “Zewte/Zoti/Zot” kelimesi karışılmaktadır. Zazacada standart bir yazım dilinin yaygın olmayışı, terimin birçok varyantının oluşmasına yol açmıştır. Bazı bölgelerde “Zewte”, bazı bölgelerde ise “Zot/Zowt” kullanılmaktadır. Başka birçok kelimedede olduğu gibi burada da *-ew* sesinin *ow-o* sesine dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla kelimenin ilk halinin “zewte” olduğunu ifade edebiliriz. Zazacada “dua” anlamında Zazaca olan herhangi bir sözcük mevcut değilken, beddua anlamında ise “zewte” sözcüğünün varlığı ilgi çekicidir. Bu durum beddua kavramının dua kavramına göre daha arkaik olduğunu, toplumun gündelik hayatı içinde İslam’dan önce de kullanıldığını göstermektedir. Zazacada beddua kavramına yakın anlamda kullanılan “ax” (ah) sözcüğüne baktığımızda, “Axê biza kueli biza esteriyîn ra nîmonenû” (Kimsenin ahı kimseye kalmaz) atasözünde kullanımı bedduaya yakın bir anlam taşımaktadır. “Zot pêrûdayîş” (beddua etmek), “Lanet kerdiş” (lanet etmek) gibi deyimler de yine beddua ile ilintili ifadelerdir.

Bedduaları, sözlü kültürdeki yaratım ve aktarım bağlamları ile şekil, içerik, icra ve işlev özelliklerini göz önünde bulundurarak şu şekilde tanımlayabiliriz: genellikle mensur, bir veya iki cümleden meydana gelen, günlük konuşma bağlamlarında, edebi ve sözlü türlerde kullanılan, insan ve çevresi ile ilgili her konuda söylenmesi mümkün olan, çoğunlukla kişinin başkası için kutsal bir aracıdan; genellikle yaratıcıdan her iki dünya için cezalandırma talep eden, örtmeceler, benzetmeler ve tekrarlar ile oluşturulan estetik özelliklere sahip olan, sözün manevi gücüne dayanan, bir haksızlık karşısında kişinin lanetleme yoluyla adalet talep ederek sosyal kontrolü ve psikolojik rahatlamayı sağlayan sözlerdir.

1.1.5. Yemin

Dini Terimler Sözlüğüne baktığımızda yemin; 1. Ant, Ahit, Kasem. 2. Bir işi yapmayı veya yapmamayı Allah'ın zat, isimlerinden ve sıfatlarından birisi ile güçlendirerek Allah adına söz verme olarak açıklanmaktadır (DTS, 2009, 390). Yeminler özellikle alış-verişlerde veya herhangi bir konuda kişinin sözlerine şahit olarak yeminleri göstermek istediğinde kullanılmaktadır. Kişi söylediklerinin doğru olduğunu, yalan söylemediğini, yeminlere başvurarak muhatabını ikna etmeye çalışmaktadır. Zaza toplumunda “willê/willahî” (vallahî) ve “billê/billahî” (billahî) yeminleri o kadar sık kullanılır ki bu sözler artık çok normal karşılanmaktadır. Bu iki yemin sözü ile birlikte “tallahî” sözü de konuşmada vurguyu artırmak için kullanılmaktadır.

Zaza toplumunda özellikle yalan yere yemin etmek ve çok sık yeminlere başvurmak toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bu tür durumlarda gereksiz yere yemin edenler uyarılır, “yemin etme” gibi ifadeler ile davranış eleştirilir. *Her kes barê Heqî poştî nêkeno* (Düzgün, 1992) sözünde geçen “Allah'ın payını/hakkını almak” deyimini gereksiz yere ve çok yemin etmenin sorumluluğundan kaçınmayı ifade etmektedir. Ancak herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşünce haklı ve doğru olduğunu ispatlamak için kişi, muhatabını inandırmak için yemin edebilmektedir. Bu tür durumlarda özellikle kutsallar ve bireysel değerler üzerine yemin edilmektedir.

Zazaca sözlüklerde genellikle “yemin” karşılığında “sond/sûnd/suand/suwend” kavramları kullanılmaktadır. Malmîsanij, bu kelimenin aslını *suwend* olarak kaydetmiştir (Malmîsanij, 1992, s. 322). Zazacada *-uwe* sesinin (ua, ue, û, o) seslerine dönüştüğü bilinmektedir. Bununla birlikte Bingöl bölgesinde “sond/sund” kavramı telaffuz kolaylığından daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu kavramın yanında “ahd” ve “w'ehd” kavramları bazen tek başına bazen de ikisi bir arada “yemin olsun”, “ant içmek” ve “söz vermek” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu terimlerin yanı sıra “nezir/nîyaz”, “qesem” kavramları da “yemin”, “yemin etmek” ve “yemin olsun” anlamlarında kullanılmaktadır.

Sözlü kültür ürünlerinden biri olan yeminler, araştırmacıların dikkatini çok çekmemiştir. Hatta Zaza folkloru üzerine yapılan yüksek lisans tezlerinde de (Aldatmaz, 2013; Samuk, 2018; Seçilmek, 2018) yeminler kapsam dışı bırakılmıştır. Gündelik hayat içinde birçok bağlamda

kullanılan, kimin, hangi durumlarda ne üzerine söylediği ve hangi işlevlerde kullandığı, yeminlerin tanımlanması açısından önemlidir. Bu kapsamda yeminleri: bir sözcükten, sözcük öbeğinden veya bir cümleden oluşabilen, genellikle bir anlaşmazlıkta çözüm için kullanılan, kişinin kendi sözlerinin doğruluğunu ispat etmek ve karşısındakini ikna etmek için kullanıldığı, bazen de öne sürülen şartın yerine getirilmemesi durumunda bedduaya dönüşebilen, sözlü hukuk çerçevesinde normal ve kutsal şeyler üzerine söylenen ve onları şahit gösteren kalıplaşmış sözler olarak tanımlamak mümkündür.

1.1.6. Küfür ve Hakaret Sözleri

Toplumda hoş görülemeyen, ayıp karşılanan küfür-sövgü ve hakaret sözleri eski toplumlarda olduğu gibi günümüz toplumlarında da konuşma esnasında kullanılmaktadır. Zaza toplumunda küfür ve hakaret sözleri de toplumun gelenek ve göreneklerine aykırı bir davranış olarak görülmektedir. Küfür sözleri yabancıların varlığında sansüre uğramaktadır. Bu yüzden folklor çalışmalarında bu tür sözlerin derlenmesi zordur. Ancak kavga ve çatışmalarda küfür ve hakaret sözleri kaçınılmaz olarak kullanılmaktadır.

Zaza dilinde bu sözleri karşılayan birkaç terim bulunmaktadır. Temelde küfür ve hakaret için *Nengî* ve *Milqî* (küfürler, hakaretler) terimlerinin yanında Arapçadan geçen “kufir” (küfür) sözcüğü de kullanılmaktadır. “Xevêr dayîş, qisê pîsî/xiravinî dayîş/vatiş” (küfür etmek, sövmek, kötü sözler söylemek) küfür ve hakaret anlamı taşıyan deyimler de bulunmaktadır. “Nengî çînayîş” (sövmek), “kufir kerdîş” (küfür etmek), “çita omîyayîş fek vatiş” (ağızına geleni söylemek) gibi deyimler de küfür etmek anlamında kullanılan diğer sözlerdir.

Konuşma olaylarında ve durumlarında çok az da olsa kullanılan küfür ve hakaret sözleri diğer folklorik unsurlar olan atasözü, deyim, dua ve beddualar kadar derleme metinlerinde yer almamaktadır. Bunun sebeplerinden biri; bu sözlerin genelde hem nadir kullanımları hem de grup üyelerinden olmayan kişilerin; araştırmacı veya derlemecilerin varlığında sansüre uğramalarıdır. Dolayısıyla bu sözleri derleyerek kayıt altına alabilmek için toplumun bir parçası olmak gerekir. Çalışmamızda kayıt altına alınan bu sözlerden hakaretler, küfürlere oranla toplumda daha kolay bir şekilde kullanılmaktadır.

Sözlü kültür açısından önemli kaynaklar olarak sayabileceğimiz Zazaca dergilerde atasözü, deyim, dua ve beddualar için yapılan birkaç tanım ve tasnife rastlamak mümkündür. Ancak konu yeminler, küfür ve hakaretler olunca ne yazık ki hem derleme metin hem de tanım

ve tasnif bilgisini bulmak mümkün değildir. Gündelik hayat içinde konuşma olaylarında kullanılan küfür ve hakaret sözlerini metin, bağlam ve işlev özelliklerini kapsayan şöyle bir tanım yapmak mümkündür: tek kelime, kelime öbeği veya cümleden oluşabilen, gündelik hayatta kavga ve çatışma durumlarında söylenen, kişinin kutsallarına, fiziksel özelliklerine veya bireysel değerlerine saldırarak veya hakaretle bulunarak muhatabına psikolojik olarak zarar vermeyi amaçlayan, bazen cinsel hakaretler içeren, bazen de benzetmeler yoluyla alay ederek ve aşağılayarak kişinin çaresizliğini, öfkesini ve kızgınlığını dışa vuran, muhatabında ise öfke ve aşağılanma duygularını uyandıran ve psikolojik rahatlama işlevine sahip olan kalıplaşmış sözlerdir.

1.1.7. Hitap/Seslenme Sözleri

İletişimi başlatan veya devam ettiren hitap sözleri, çoğu zaman gündelik etkileşimlerde karşımıza çıkan ifadelerdir. Büyüğün küçüğe veya yaşıtlarına, küçüğün büyüğe veya yaşıtlarına, farklı yaş, cinsiyet ve statüdeki kişilerin birilerine hitaben kullandığı sözler hemen hemen her toplumda yer almaktadır. Bu tür sözler çağrı, sevgi, aşk, saygı, değer, korku gibi duyguları yansıtmaktadır. Gündelik hayatta özellikle büyükler ile küçükler arasındaki ilişkileri denetleyen değer yargıları bu tür sözleri etkilemektedir. Dolayısıyla hitap sözlerini doğru yer ve zamanda ve uygun bir şekilde kullanmak gerekmektedir. Örneğin; “lajo” (genç, delikanlı, oğul, erkek çocuk) seslenme sözü, büyüklerin küçükler ve kendi yaşıtları için de samimi bir tarzda kullandığı ifadedir. Ancak küçük yaştaki birinin bu sözü büyükler için kullanması uygun değildir.

Hitap sözleri ile ilgili bir başka husus ta Zazacada seslenme durumunda bu sözlere, cinsiyete göre seslenme eklerin gelmesidir. Örneğin, “laj” (erkek çocuk) sözcüğü hitap halinde “o” ünlüsünü alarak lajo’ya dönüşmektedir. “Way” (kız kardeş, abla) sözcüğü de seslenme durumunda “ê” sesini alarak “wayê” olarak söylenmektedir. Buna benzer şekilde “xal” (dayı) xalo’ya, “em” (hala) “emê”, “xale” (teyze) da *xalê*’ye dönüşmektedir. Dolayısıyla seslenme halinde eril sözcükler için –o, dişil sözcükler içinse –ê seslenme ünlülerinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu seslenme sözleri bazı durumlarda birinci teklik iyelik eki aldığı görülmektedir. *Law-ê-m* oğlum), *kena-y-ê-m/ken-ê-m* (kızım) gibi durumlarda –m birinci teklik şahıs iyelik eki alabilir.

Bununla birlikte toplumun örf ve adetleri kimi durumlarda hitap sözlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, ortamda yaşlı birileri veya yabancı olduğunda bireyler kendi eşlerinin

isimleri ile onlara hitap etmekten kaçınmaktadır. Bu gibi durumlarda bazen muhatabın statüsüne veya akrabalık bağlarına göre hitaplar kullanılmaktadır. Örneğin; bir erkek böyle ortamlarda eşini, babasına nispetle “Kenê (Ehmî)” (Ahmet’in kızı) ve kadınlar da kocalarına “Hejî/Hecî” (hacı) gibi hitaplar kullanmaktadır.

Sözlüklerde “vengdayîş/dayene”; seslenmek, çağırmak, “vengdayîş”; çağırma, seslenme, çağrı “veng kerdîş/kerdene”; seslenmek, çağırmak gibi anlamlara sahiptir. Buradan hareketle hitap sözleri için Zazacada “çekuyê vengdayîşî” terimi önerilebilir. Çünkü “çeku/çekuye” sözcüğü “söz” anlamına sahip olmasına yanı sıra genellikle “sözcük/kelime” anlamında da kullanılmaktadır. Zazacada bulunan hitap sözlerin büyük çoğunluğu tek kelimelik; “bawo”, “bıra/bıro”, “kena, lajo”, “bıko”, “wayê”, “xalo” vb. ifadelerden oluşmaktadır.

Zaza dilindeki bazı çağrı edatlardan dil bilimsel bir bakış açısıyla inceleyen İlyas Arslan, söz konusu edatların seslenen kişi ile bağlantılı olup bazı söz dizimsel işlevleri olduğunu, bu edatların genelde cümlenin başında yer aldığını ve diğer partikeller ile beraber kullanılabileceğini belirtmektedir (Arslan, 2013, s. 144). Arslan, incelemeye tabi tuttuğu bazı çağrı edatları için yaşlılar arasında ve daha genç olanlara karşı kullanıldığını ancak daha yaşlı kesime hitaben asla kullanılmayacağını ifade eder. Ancak Arslan’ın incelemeye almadığı, toplumun bütün bireylerine hitaben kullanılabilecek hitap sözleri de mevcuttur.

Hitap sözlerinin bir bölümünü teşkil eden sevgi sözlerini “Qiseyê Heskerdene/heskerdişî” olarak tanımlayan Nadire Güntaş Aldatmaz, bu sözlerin Kürt toplumlarında çokça dile getirilmediğini, ancak kötü sözlerin anında ifade edildiğini ve bu sevgi belirten sözlerin; “melema/ê mi” (dermanım), “roy/ê mi” (ruhum, canım) ve “cîgêra/ê mi” (kıymetlim, ciğerim) gibi sözlerin genellikle çocuklar için kullanıldığını belirtmektedir (Aldatmaz, 2013, s. 64-65). Sevgiyi yansıtan bu sözlerin az olması aslında toplumun değer yargıları ile yakından ilişkilidir. Çünkü Zaza toplumunda ataerkil düşünceye göre bir erkeğin toplum içinde ailesine karşı sevgisini dile getirmesi ayıp karşılanmaktadır. Ayrıca bu tür sözlerin sadece çocuklara söylenmediğini, eşler arasında da kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sözlü kültür ürünlerinden olan hitapları metin, bağlam ve işlev özelliklerini de kapsayacak şekilde şöyle bir tanım yapmak mümkündür: genellikle akrabalık kavramlarından ve tek sözcükten oluşan, eril ve dişil seslenme eki alabilen, gündelik hayat içinde birine veya

bir gruba karşı çağrı, sevgi, saygı ve hakaret işlevlerinde kullanılan, yaş, cinsiyet ve statü bildiren, iletişimi başlatan, sürdüren ve düzenleyen kalıplaşmış sözlerdir.

1.1.8. Selamlaşma ve Vedalaşma Sözleri

Konuşma durumlarda iletişimi sağlayan, düzenleyen ve devam ettiren kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Bu sözler birer kültür yansıması olarak dilde yer almaktadırlar. Atasözleri, deyim, dua ve beddualar gibi “selamlaşma ve vedalaşma sözleri” de bu kalıplaşmış ifadeler arasında yer almaktadır. Selamlaşma ve vedalaşma sözleri iki farklı form olarak görünse de aslında bu iki ifade ve davranış kalıpları birbirlerini bağlamsal açıdan tamamlamaktadır. Çünkü ilki, bir iletişim olayını başlatırken diğeri de bu olayı sonlandırmaktadır.

Toplumun tutum ve değerlerini yansıtan selamlaşma ve vedalaşma sözleri, özellikle gündelik hayat içindeki karşılaşmalarda ve sonrasında karşımıza çıkan söz ve davranış kalıplarıdır. Sokakta, çarşıda ve buna benzer birçok ortamda iletişimi başlatan selamlaşma sözleri ve bu iletişim olayının sonunda kullanılan vedalaşma ifadeleri söylenmesi adet haline gelmiştir. Bu sözlerin hem iletişimsel hem de toplumsal kurallar gereği kullanılmalrı bir zorunluluk olarak görünmektedir. Bu yüzden bu tür bağlamlarda bulunanlar toplumsal değerlere göre davranıp birbirleri ile selamlaşmaktadır.

Sözlüklerde “selam” ve “selamlaşma” için “selam/silom” (selam), “selamdayış” (selam verme, selamlaşma) sözcükleri kullanılmaktadır. Karşılaşma bağlamlarında “Selamun eleykum” ifadesi kullanılır. Bu söze karşılık “Eleykumselam” veya muhatabın tanıdık ve değer verilen biri olması durumunda ise bu sözün vurgulu ve uzun bir şekli olan “Aleykumselam we rehmehulâhî we berekatuhû” kullanılır. Bu selamlaşma sözlerinin yanında “merhaba” sözü de kullanılmaktadır. “Merhabayî dayış” “selam verme”, “merhaba” anlamında kullanılır. Bu selamlaşma sözleri ile sağ elini havaya kaldırıp selam verme, tokalaşma, öpüşme, sarılma, yaş olarak büyük olanların elini öpme, karşılığında büyüklerin küçüklerin başından veya yanığından öpmesi, yaşlıların birbirlerinin omuzlarından öpmesi gibi Zaza toplumunda yaygın bazı davranışlar da yukarıdaki selamlaşma ifadelerini desteklediği ve tamamladığı görülmektedir.

Aynı şekilde bir yere gitmek için ayrılırken kullanılan bazı vedalaşma sözleri de bulunmaktadır. Zazacada “xatirwaştış”, “vedalaşma”, “vedalaşmak” anlamlarına sahiptir. “Miqat xwu bi” (Kendine mukayyet ol), “Xatir tu” (Allah’a ısmarladık), “Homa silametî bidû”

(Allah selamet versin) gibi sözler bu tür durumlarda söylenmektedir. Uğurlamalarda genellikle iyi dilek belirten sözler de kullanılmaktadır. Bu sözlerin yanı sıra son zamanlarda Zaza toplumunda diğer dil ve kültürlerin etkisiyle giren bazı selamlaşma ve vedalaşma sözleri de bulunmaktadır. “Rojbaş” (İyi günler, Günaydın), “Hol bion xwu” (Kendine iyi bak) bu popüler sözlerden bazılarıdır.

Sözlü kültür üzerine yapılan derleme ve akademik çalışmaları (Düzgün, 1992; Özcan, 1992; Malmîsanij, 2000; Bukan, 2015; Lezgin, 2005, Selcan, 2013, Aldatmaz, 2013; Asna, 2014; Seçilmek, 2018) incelediğimizde kalıplaşmış sözlerden atasözü, deyim, dua ve beddualar için bazı tanımların yapılmasına rağmen selamlaşma ve vedalaşma sözleri içi herhangi bir tanımlama bulunmamaktadır. Bu sözleri; gündelik hayat içinde belirli iletişim durumlarında kelime öbeği veya tümce halinde kullanılan, iletişimi başlatan selamlaşma ve iletişimi sonlandıran vedalaşma sözleri olarak karşılaşmalarda ve uğurlamalarda kullanılması adet haline gelen, esenlik, iyi dilek ve birtakım davranışları içeren kalıplaşmış sözler olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla bu tür sözleri, karşılaşma ve vedalaşma bağlamlarında kullanılan, iletişimi sağlayan ve kültürel özellikleri barındıran ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1.9. Dini İnançları Yansıtan Sözler

Duygu ve düşünceleri ifade etmek için kullanılan araçlardan biri olan dil, toplumun gelenek-göreneklerini ve inançlarını yansıtmaktadır. Bu yüzden gündelik hayat içinde, iletişim bağlamlarında kullanılan bazı kalıplaşmış sözlerde bu kültür özelliklerinin bulunması kaçınılmazdır. Konuşma olay ve durumlarında kullanılan bu sözlerden bir diğeri de “dini inançları yansıtan” sözlerdir. Dini kavramların etkisi ile şekillenen bu sözler, atasözü, deyim, dua ve beddua gibi diğer kalıplaşmış sözlere oranla daha azdır. Ancak bu sözler konuşma esnasında yeri ve zamanı geldiğinde kullanılmaktadırlar.

Genellikle kalıp sözler başlığı altında incelenen dini inançları yansıtan sözler, diğer kalıplaşmış sözlere göre nispeten daha az çalışılmıştır. Bu sözler üzerine yapılan çalışmalarda (Gökdayı, 2008; Bulut, 2012; Pırnaz, 2018) farklı adlandırılmalar yapılmıştır. Pırnaz *dini söz*, Gökdayı, “dini inançları bildiren sözler”, Bulut ise “dini inançları yansıtan sözler” olarak adlandırmıştır. Ancak *dini söz* kavramı, dini hükümler ile kolayca karıştırılmaya müsait görünmektedir. Ayrıca bu kavram çok genel bir ifade olduğundan, dini inançları yansıtan sözleri diğer dini sözlerden ayırt edememektedir. Bu çalışmada bu tür sözleri “dini inançları yansıtan sözler” olarak adlandırmayı tercih ettik.

Sözlü kültür ürünlerinden olan atasözü, deyim, dua ve beddua gibi kalıplaşmış sözler üzerine dergi ve kitaplarda bazı derleme yayınları yapılmıştır. Ancak yemin ve küfür-hakaret sözleri üzerine sadece bir-iki inceleme (Aldatmaz, 2013; Septioğlu, 2019) bulunmaktadır. Selamlaşma ve vedalaşma sözleri, dini inançları yansıtan sözler, duyguları bildiren sözler gibi kalıp sözler üzerine ise, herhangi bir çalışma mevcut değildir. Dini kavram ve inanışlardan kaynaklanan bu sözler için Zazacada halk arasında kullanılan bir terim bulunmamaktadır. Bu noktada bu sözler için Zazacada “çekuyê ke bawerîyan mojnênî ra” (dini inançları yansıtan sözler) gibi bir terim önermek mümkündür.

Dini inançları yansıtan sözler, folklorik çalışmalarda yer almadığından bugüne kadar bu sözler için herhangi bir tanım ve tasnif yapılmamıştır. Zaza toplumunda dinin etkisi gelenek ve göreneklerde kendini güçlü bir şekilde hissettirirken aynı zamanda da din ile ilgili değer ve yargıların, yani bazı inançların ve kavramların dile yansımıştır. Dini inançları yansıtan sözleri, Zaza sözlü kültürü içindeki bağlam ve işlevlerini de hesaba katarak şöyle tanımlayabiliriz: gündelik yaşam çerçevesinde, konuşma olay ve durumlarında dini kavram ve inanışlardan kaynaklanan, halkın bu konudaki değer yargılarını yansıtan, söze dini referanslar eşliğinde inandırıcılık kazandırma ve dileğin gerçekleşme ihtimalini artırma gibi işlevlere sahip olan tek sözcük, sözcük öbeği veya cümle halinde kullanılabilen kalıplaşmış sözlerdir.

1.1.10. Duyguları Bildiren Sözler

Konuşma bağlamlarında kişinin beklemediği bir olay, söz veya durum karşısında yaşadığı şaşkınlık, heyecan, korku, kızgınlık, hayret, sevinç, acıma, bıkkınlık vb. duygularını dile getirdiği kalıplaşmış bazı sözler “duyguları bildiren sözler” başlığı altında incelenmektedir. Konuşma esnasında katılımcıya iletişimi devam ettirme noktasında yardımcı olan bu sözler, bazı olay ve durumlarda ister istemez kullanılmaktadır.

Zaza sözlü kültüründe konuşma durumlarında duyguları bildiren bazı sözler kullanılmaktadır. Örneğin, üzücü veya korkunç bir olay karşısında “Gunakî ma rî” (vay halimize) acıma ve korku bildirir. “Vaji willê “(Vallahi de/ yemin et), “wişşş” ve “Errik” (vay be) gibi ünlemler ise herhangi bir durum karşısında yaşanan şaşkınlığı yansıtmaktadır. “Heywax mi rî” (Eyvahlar olsun-bana), “wax wax” (Vah vah) gibi sözler ise acıma, korku ve üzüntü bildirmektedir. Ancak bu sözler deyim, atasözü, dua ve beddua gibi kalıplaşmış sözlere oranla sayıca azdır. Bu durum bu tür sözlerin derleme yapılırken kapsam dışı kalmalarına yol açmıştır denilebilir.

Sözlü kültür unsurlarından olan “duygu bildiren sözler” gündelik konuşma dilinde herhangi bir terim karşılığına sahip değildir. Bu tür sözler hem sayıca azdırlar hem de çalışmalara yeni yeni konu edildiklerinden bunları işaret eden bir terimden yoksun olmaları normal görülmelidir. Zaza kültürü üzerine yapılan akademik çalışmalarda bu tür sözlerin incelenmediği görülmüştür. Bu yüzden bu tür sözleri ifade eden bir kavram veya terime ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu noktada “çekuyê ke hîsan mojnênî ra” (Duyguları bildiren/gösteren sözler) olarak bir adlandırma önermek mümkündür.

Zaza sözlü kültüründeki bağlam ve işlevlerini de göz önüne alarak duygu bildiren sözleri şöyle tanımlayabiliriz: sözcük, sözcük öbeği veya cümleden meydana gelebilen, kişinin herhangi bir olay, davranış veya söz karşısında şaşkınlık, korku, acıma, sevinç, kızgınlık, bıkkınlık vb. duygularını yansıtan, konuşmayı sürdüren ve dilin ifade kabiliyetini yansıtan kalıplaşmış sözlerdir.

SONUÇ

Gündelik hayat içindeki konuşma olay ve durumlarında kullanılan deyim, atasözü, dua ve beddua gibi kalıplaşmış sözler, yüzyıllar boyunca kullanılarak durulaşmış ve dilin zenginleşmesine ve derinleşmesine imkân tanımıştır. Bu sözlerin incelenmesi, halkın duygu ve düşünce dünyasının nasıl şekillendiğine dair önemli bilgiler sunmaya olanak tanımakta, ayrıca bu inceleme, dildeki sosyal ve kültürel etkileşimin boyutlarını da ortaya koymaktadır. Günlük konuşma dilinde yer alan kalıplaşmış ifadelerin; dini bayramlar, doğum, düğün, taziye, misafir karşılama, ağırlama ve uğurlama, tarım ve hayvancılık ile ilişkin uğraşlar ve benzeri gündelik uğraşlar gibi birçok bağlamda açıklama, korunma, yol gösterme, cezalandırma, ispatlama, ödüllendirme, ödeşme ve ikna etme gibi işlevlerde kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Kalıplaşmış sözlerin türlü bağlamlarda gerçekleşen konuşmalarda toplumun değer yargılarını, tabularını, çeşitli duygularını dışa vurum biçimlerini yansıttıkları kültürel ve dilsel unsurlar olduğu açıktır. Bu yönüyle kalıplaşmış sözler, Zaza toplumunun dış dünya ile olan etkileşimlerini nasıl yorumladıkları ve bu algıları dil aracılığı ile ifade biçimlerini göstermektedir. Bununla birlikte zihinde kalıplaşmış olarak bulunan bu sözlerin iletişim esnasında katılımcıların anlamlı bir diyalog kurmalarına yardımcı olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak; Zaza folklorik ürünlerini derleme çalışmalarının çok önemli bir bölümü önce dergilerde kendisine yer bulmuştur. Bu derlemelerden çok az bir kısmı ise daha sonra

kitaplaştırılmıştır. Ancak bu folklor malzemesinin çok azının incelemeye tabi tutulduğu açıktır. Bu derlemelerin büyük bir kısmı sadece metin yayını olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Zaza dili ve kültürü üzerine yapılacak çalışmalar için söz konusu derlemelerin önemi yadsınmaz. Bu derlemeler, yapılacak tanım ve tasniflerin daha kapsamlı ve doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ancak çalışmamızın konusu olan kalıplaşmış sözler görece yeni bir çalışma alanı olduğu için bu alanda yeterli inceleme yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma sözlü kültür içinde çok yaygın bir şekilde kullanılan kalıplaşmış sözlerin bir arada değerlendirilerek bu sözlerin terim anlamlarını belirlemeye ve bu sözleri tanımlamaya gayret göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1987). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde* (3.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alay, O. (1996). *Kültür Dünyamızda Bingöl* (2 baskı). Elâzığ: Üniversite Kitabevi.
- Aldatmaz, N. G. (2013). *Folklorê Kirmancan (Zazayan/Kirdan/Dimilîyan) Ser o Cigêraşîyê*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü ABD, Mardin.
- Arslan, İ. (2013). Zaza Dilinde Partikeller. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7.
- Asna, B. (2014). *Bingöl'de Zazaca Atasözlerinin Tahlili* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bingöl Üniversitesi, YDE. Bingöl.
- Ayyıldız, Z. (2013). *Vatenên Verênanê Ma (Zazaca Atasözleri ve Deyimler)*. Şanlıurfa: Elif Matbaası.
- Bukan, İ. (2015). *Zazaca Atasözleri ve Özlü Sözler*. İstanbul: Fam Yayınları.
- Bulut, S. (2012). *Anadolu Ağızlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri*. Ordu. Mayıs 11, 2021 tarihinde alındı.
- Dini Terimler Sözlüğü (2009). Millî Eğitim Bakanlığı. Ankara.
- Düzgün, M. & M. C. vd. (1992). *Dêrsım de Diwayi, Qese Pi-Kalikan, Erf u Mecazi, Çıbenoki, Xeletnayêni*. Berhem Yayınevi.
- Ekici, M. (2015). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri* (6 b.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Erdoğan, H. (2018). *Dara Hênî (Coğrafya, Sanikî, Meseleyî, Vateyî Verînan)*. Diyarbakir: Weşanxaneyê Roşna.

- Ersoz, U. F. (2017). *Vervate*. İstanbul: Weşanên J&J.
- Gedik, A. (2004). *Gingim Zerreyê Ma De*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, (44), 89-110.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede Kalıp Sözler* (3.baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Keskin, A. (2018). *Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) Ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi SBE, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Kula, O. B. (1996). "Dilin kültürelliği ya da kültürün dilselliği". *Bilim ve Ütopya*.
- Lezgîn, R. (2005). *Ferhengê İdyomanê Kurdkî (Kirmanckî-Zazakî)*. İstanbul: weşanxaneyê Vateyî.
- Malmîsanij, M. (2000). *Folklorê Ma Ra Çend Numûney*. İstanbul: Berdan Matbaacılık.
- Malmisanij. (1992). *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Özcan, M. (1992). *Dersim (Zaza) Atasözleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pırnaz, A. (2019). Kahramanmaraş Halk Kültüründe Kalıp Sözler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.
- Samuk, H. (2018). Servi Bölgesi Folkloru. 92-93. Bingöl. Ocak 28, 2022 tarihinde alındı.
- Seçilmek, K. (2018). *Edebîyatê Fekkî Yê Kirmanckî (Zazakî) Yê Mintiqaya Sêwregi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü ABD, Mardin.
- Selcan, Z. (2013). *Qese u Qesê Virênu, Leksikon*. Dêrsim: Tunceli Üniversitesi .
- Septioğlu, P. (2019). *Qerebegan: Tarîx, Kultur, Coxrafya*. İstanbul: Weşanxaneyê Peywend.
- Wray, Alison. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yıldırım, K. (2012). *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî*. Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.